

SAVYTSKYI, A., MARTYNYENKO, I. RETURN OF MOTOR AND SPEECH FUNCTIONS IN CHILDREN WITH APHASIA AT THE EARLY STAGE OF CORRECTIVE AND REHABILITATION WORK

The article, based on the analysis of scientific works of domestic and foreign researchers, examines the problem of organizing corrective and restorative education for children with aphasia in a specially organized environment; an analysis of effective forms and methods of corrective and rehabilitation work to restore motor and speech functions lost as a result of brain damage in children of this categorical group is carried out; data on the state of preserved psychophysical functions in a child with an organic lesion of the central nervous system are analyzed, neuropsychological and neurophysiological approaches in the rehabilitation of children with aphasia are studied; the peculiarities of corrective and restorative training and the corresponding possibilities of plastic reconstruction of lost brain functions and existing neuroregeneration in preschool children with aphasia are revealed; psychophysical justification of the use of special restorative correctional rehabilitation work is made and special methods of physical rehabilitation and speech correction in children with aphasia; the neuropsychological and neurophysiological foundations of the recovery of motor and speech functions in children with aphasia are revealed.

The article highlights the concept of corrective and restorative education of children with aphasia in conditions of complex support. The state of pathology of psychomotor development in children at the early stage of recovery is considered in detail. In the article, based on the analysis of experimental research data, the most effective and optimal methods of correction and rehabilitation of this category of children are determined and further ways of restoring lost speech and motor functions are outlined. The future prospects of this corrective and restorative work in children of different age groups with local brain damage are determined, and the directions of future research in the psychophysical rehabilitation of children at different stages of restorative education are outlined.

Key words: children with aphasia, brain damage, speech recovery, neuroregeneration, physical rehabilitation, aphasia.

DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.18>

УДК: 376.015.31-056.264:373.2

I. O. Самоїленко
inna.sechina93@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8592-4226>

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МІРКУВАНЬ У ЗВ'ЯЗНОМУ МОВЛЕННІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ТРЕТЬОГО РІВНЯ

В статті розглянуті науково-теоретичні засади формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення. Визначено основні психологічні, лінгвістичні та психолінгвістичні підходи та погляди на проблему формування міркувань у зв'язному мовленні дошкільнят, розкрито основні поняття з цього питання. Спрямовано увагу на те, що сучасні виклики, потреби суспільства та створення концептуальних реформ освіти призводять до появи нових запитань у формуванні цілісної особистості. В контексті цих вимог особливо важливим є розвиток комунікативної компетентності, яка висуває на перший план формування мовленнєвої компетенції, зокрема, здатності міркувати та висловлювати свої думки зв'язно та логічно. Зазначено, що зв'язне монологічне мовлення відіграє ключову роль у процесі мовленнєвого розвитку дошкільника, оскільки воно забезпечує комунікативну функцію, воно підкоряється певним законам логіки, граматики, композиції, має тематичну приналежність, притаманні йому структурні компоненти, є єдиним цілим, самостійним та завершеним. З'ясовано, що в процесі розвитку зв'язного мовлення діти дошкільного віку оволодівають найбільш елементарними міркуваннями розмовного стилю, як обґрунтована відповідь на питання за змістом загадки; роздум під час доповнення розповіді; при визначенні характерних ознак предметів, явищ, подій при описі. Визначено строки появи міркувань у зв'язному мовленні нормотипових дітей, труднощі під час їх засвоєння. Розкрито основні психомовленнєві особливості дітей із загальним недорозвитком мовлення. Сказано, що особливого значення для дітей із загальним недорозвитком мовлення набуває формування міркувань у зв'язному мовленні, яке безпосередньо сприятиме розширенню їх світогляду, подолання примітивізму мислення, підсиленню його абстрактно-логічної форми, розширенню обсягу короткочасної і довготривалої пам'яті.

Ключові слова: мовлення, діти старшого дошкільного віку, загальний недорозвиток мовлення, зв'язне мовлення, міркування, мислення.

Постановка проблеми. Вимоги сучасної освітньої реальності вимагають від особистості раціональності, здатності швидко приймати рішення, високого рівня комунікації, вміння доводити власну думку та опановувати новітніми технологіями. З урахуванням змін, які відбуваються в освіті, акцент у навчанні і вихованні дітей зроблено на розвиток рідної мови, яка потребує не лише формування мовної компетентності і відповідних

мовленнєвих навичок, а й розвитку мовної особистості здатної аргументовано та виважено висловлювати власні думки.

Відомо, що мовлення є важливим фактором психічного розвитку особистості й удосконалення суспільних відносин. Під впливом мовлення розвивається свідомість, мисленнєві операції, вольова та емоційна сфери, збагачуються інтелектуальні можливості людини.

Відповідно до Державного стандарту дошкільної освіти (БҚДО, 2021), у напрямі «Мовлення дитини» визначено, що мовленнєва компетентність включає здатність дитини виражати свої думки, враження та звернення у будь-яких формах мовлення, використовуючи як вербальні, так і невербальні засоби. Ця компетентність охоплює фонетичні, лексичні, граматичні, діалогічні та монологічні аспекти мовлення, підкреслюючи їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Навички з розвитку зв'язного мовлення передбачають формування у дітей вміння складати різні види розповідей: описові, сюжетні, творчі (розповіді-повідомлення, роздуми, пояснення, етюди); планувати, пояснювати, регулювати свої дії, імпровізувати, розмірковувати про предмети, явища, події, друзів; здійснювати елементарні узагальнення, висновки; висловлювати зв'язні самостійні оцінні судження, стосовно різних явищ, подій, поведінки людей, героїв художніх творів.

Такі вчені в галузі загальної і спеціальної освіти як Л. Андрусишина, Л. Бартенева, А. Богуш (200), Л. Калмикова (2004), І. Марченко, В. Тищенко, Л. Трофименко, Н. Чередніченко (2016, 2018), Т. Швалюк (2016) та ін. вказують на те, що в процесі шкільного навчання учні зазнають значного напруження мислительної діяльності, інтелектуального розвитку, вони вчатьсЯ здобувати та опрацьовувати навчальну інформацію, розуміти різного ступеня складності поняття, вирішувати завдання, відшукуючи як креативні так і раціональні способи їх виконання, аргументовано доводити власну думку, володіти основними розумовими діями й операціями – порівнянням, синтезом, аналізом, абстрагуванням, узагальненням, конкретизацією; достатнім рівнем розвитку усного мовлення – ці складові є обов'язковою умовою засвоєння знань.

Поряд із цим на сьогодні досить актуальною залишається проблема збільшення популяції дошкільників із загальним недорозвитком мовлення (надалі ЗНМ) до якої входять діти з різними видами нозологій (дизартрією, ринолалією, заїканням – за умови системного недорозвитку мовлення, ЗНМ нез'ясованого генезу, моторною та сенсорною алалією, дитячою афазією). Характерними рисами цих дітей є стійкі порушення зі сторони мовленнєвої системи (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на рівні як розуміння так і володіння мовленням; зниження мовленнєвої активності та здібності до вивчення мови, недостатня сформованість мовних узагальнень, труднощі прийому і обробки словесної інструкції, недостатня сформованість таких компонентів мовленнєвого висловлювання, як: мотиву, задуму (визначення основної думки та мікротем), внутрішнього плану мовленнєвого висловлювання, операційних компонентів розгорнутого мовлення (морфологічних, лексичних та синтаксичних форм). Також слід відзначити психологічні особливості цих дітей, а саме: зниження функціонування психоемоційної та мотиваційно-потребнісної сфери, інертність протікання мисленнєвих процесів і операцій, низький рівень пізнавальної активності та психосоціальної зрілості, знань і уявлень про навколишнє, труднощі в процесі встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що безперечно впливають на формування інтелектуально-мовленнєвої діяльності та розвитку зв'язного монологічного мовлення і комунікації цих дітей в цілому.

Тому проблема формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ третього рівня є на сьогодні досить актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізуючи загальні програмно-методичні посібники з проблеми розвитку міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку, ми відзначили, що цією проблемою займалася невелика кількість науковців: М. Алексєєва (1999), Г. Біличенко & О. Міхєєва & В. Боровик (2022), Л. Калмикова (2004), Н. Марченко (2003), А. Омеляненко (2002, 2004, 2005, 2006, 2007), Н. Харченко (2004), Б. Яшина (1999) та ін.).

Вчені-методисти М. Алексєєва (1999), І. Марченко (2015), Т. Швалюк (2016), Б. Яшина (1999) та ін. зауважують, що в основі роздумів, міркувань лежить логічне мислення, яке відображає багаточисельні зв'язки і відношення реального світу. Вже на п'ятому році життя у деяких дітей спостерігається розуміння причини і наслідку явищ, подій, станів. Розвиток розуміння причинності пов'язаний зі спостереженням конкретних ситуацій, поясненням змісту картинок. В старшому дошкільному віці діти користуються елементарними, простими мовленнєвими формами міркувань, головним чином у вигляді складнопідрядного речення причини, або в процесі складання описів пір року, явищ природи тощо. Науковці наголошують на тому, що діти шостого року життя в повсякденному спілкуванні вже користуються висловлюваннями типу міркування. Їх частота і характер залежить від змісту і форми спілкування педагога з дітьми, від організації дитячої діяльності.

Психологи і лінгводидакти П. Блонський А. Богуш, Л. Виготський, А. Маркова, С. Рубінштейн та інші виокремлюють у дітей старшого віку такі форми мовлення: монологічне, контекстове, внутрішнє; мовлення-повідомлення (Д. Ельконін), мовлення-пояснення (Н. Кузіна, М. Поддьяков), мовлення-міркування, мовлення-інструкцію (П. Блонський, А. Маркова).

Труднощі, які відчувають діти під час побудови даного типу висловлювань, обумовленні їх структурною складністю і не вмінням дітей користуватися в повній мірі спеціальними засобами зв'язку смислових частин тексту. Міркування дітей, як правило, складаються з твердження і пояснення-доказу, яке конкретизує загальні положення, з'ясовані в ході твердження. Висновки формулюються не завжди. Однією з головних умов формування умінь міркувати на рівні зв'язного мовлення, на думку науковців, є організація змістовного спілкування педагога з дітьми і один з одним. В процесі спілкування з дітьми педагогу слід створювати і моделювати такі проблемні ситуації, які спонукатимуть їх до розв'язання певних проблем, змушуватимуть користуватися пояснювально-доказовим мовленням.

Аналіз спеціальної програмно-методичної літератури підтверджує те, що проблема формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення є мало вивченою і не розробленою. Наявні окремі публікації теоретичного спрямування Т. Швалюк (2016), діагностичного спрямування (окремі статті) Н. Бондаренко (2014), у спеціальній методиці з розвитку зв'язного монологічного мовлення представлені лише методики з навчання дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку переказу художніх творів, описам, розповідям за картинами, серією сюжетних картинок, творчого розповідання. Натомість, зовсім не представлена методика навчання міркувань у зв'язному мовленні даної категорії дітей.

Згідно з дослідженнями Л. Андрусишиної, Л. Бартеньєвої, В. Воробйової, С. Коноплястої, І. Мартиненко, І. Марченко, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, Н. Чередніченко, С. Шаховської, Т. Швалюк та ін. безпосередній вплив як на формування власне самого мовлення так і на розвиток пізнавальної діяльності дітей із ЗНМ можуть здійснювати порушення зі сторони загальнофункціональних (сенсомоторних і когнітивних процесів) та операціональних механізмів формування усного мовлення (симультанно-сукцесивний аналіз і синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, порівняння тощо). Внаслідок недостатнього рівня сформованості загальнофункціональних та операціональних механізмів усного мовлення його лексико-граматичної сторони у дошкільників із ЗНМ страждає формування зв'язного мовлення. Діти даної категорії мають значні труднощі у зв'язному та послідовному висловлюванні думок і рідко використовують складні синтаксичні конструкції. Також вони не вміють виділяти основну думку тексту, не розуміють його проблематику. Їм важко виділяти складові компоненти розповіді, в тому числі міркування: тезу, аргументи, висновок; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити припущення і прогнозування. Діти із загальним недорозвитком мовлення третього рівня не розуміють міркувань зі складною аргументацією, представлених у тексті, позицію автора, не вміють відбирати потрібні мовні та мовленнєві засоби, передавати зміст тексту від третьої особи.

Згідно з дослідженнями Л. Андрусишиної (2012), Т. Сак (1997), Є. Соботович (2003, 2012), діти з загальним недорозвитком мовлення третього рівня проявляють слабкі аналітичні та узагальнюючі здібності, вони з труднощами встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, не завжди розуміють зміст складних логіко-граматичних конструкцій (І. Марченко, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, Т. Швалюк). Дошкільникам складно аналізувати явища, події, вчинки людей, виділяти їх суттєві ознаки, якості, властивості та об'єднувати у групи за спільними рисами, робити висновки з окремих фактів. Дітям складно пояснити причинність і аргументувати наслідок. Використання логічних міркувань та висновків, оформлених у зв'язне висловлювання, викликає не аби які труднощі у дітей даної категорії.

Метою статті є вивчення науково-теоретичних засад проблеми формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення третього рівня, що становить методологічну основу для подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вчити дитину розповідати – це означає формувати її зв'язне мовлення. Розвиток зв'язного мовлення є одним зі складових частин загальної задачі розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Згідно психолінгвістичного підходу зв'язне мовлення розглядається як складна, ієрархічно організована мовленнєво-мисленнєва діяльність, продуктом якої є текст, він виступає в діалектичній єдності двох планів: внутрішнього – предметно-смислового, і зовнішнього – формально-мовного (В. Воробйова, 2006, с. 5). Реальною одиницею спілкування є усне чи письмове зв'язне висловлювання – текст. Він є найвищим щаблем мовної системи. Характерними ознаками тексту виступають: цілісність змісту, зв'язність викладу, структурна організація,

смилова завершеність (М. Вашуленко, 2012, с. 317, 339).

О. Нечаєва (1974, 1975, 2011), спираючись на предметно-логічні зв'язки, виділяє такі типи текстів: 1) опис, 2) розповідь, 3) міркування. За її словами міркування – найскладніший тип зв'язного висловлювання.

В лінгвістиці висловлювання-міркування це коли, щось доводиться, стверджується, можна поставити питання «чому?». Воно має такі структурні частини як твердження, доведення, висновок. Власне розповідь-міркування це такий зв'язний вислів, у якому для доведення певного твердження використовуються судження, наводяться приклади, робляться порівняння і висновки.

За визначенням М. Вашуленко (2012, с. 317, 339) текст-роздум (міркування) подає інформацію обов'язково з обґрунтуванням, розкриттям причинно-наслідкових зв'язків.

Великий тлумачний словник сучасної української мови (2005) трактує поняття «міркування» як: 1) результат роздумів; 2) думка, погляд, переконання. Міркувати – заглиблюватись думками в що-небудь, думати, роблячи певні висновки, обмірковувати.

Лінгводидакт А. Богуш (2011) поняття «міркування» визначає як «*висловлювання, яке характеризується встановленням логічних зв'язків між судженнями, що входять в його склад*». В основі міркування лежить логічне мислення. Під час міркування обґрунтовуються певні твердження, порівнюються предмети та явища, наводяться приклади, і формулюються висновки. Воно складається з тези, аргументів та висновку. У міркуванні переважають способи, що відображають причинно-наслідкові та цільові зв'язки, використовуючи складні сполучники, вставні слова та синтаксичні конструкції. Міркування – це логічна категорія, яка має особливий інтелектуальний процес, що реалізується у формі понять, суджень, умовиводів підпорядковуючись правилам і законам логіки забезпечує культуру мислення.

В психології *поняття* – є формою мислення, в якій відображається суть предметів і явищ реального світу в їхніх істинних, необхідних ознаках і відношеннях, *судження* розглядається, як форма мислення, що відображає окремі відношення між предметами і їхніми ознаками, причому шляхом ствердження або заперечення, в свою чергу *умовисновки* – є формою мислення, в якій з одного або кількох суджень виводять нове судження. Вони є логічними формами мислення.

З погляду логіки, правильним є таке мислення, яке вирізняється визначеністю і чіткістю, несуперечливістю, послідовністю, обґрунтованістю і доказовістю, тобто *правильною думка буде тоді, коли вона відповідає логічним законам*. Досягти правильного мислення, не розуміючи понять, за допомогою яких суб'єкт бажає висловити думку неможливо. Думки людини перебувають у нерозривній єдності зі словом. Просте судження і речення, будучи нерозривно пов'язаними, не є тотожними: *судження* – це акт мислення, його продукт, а *речення* – граматична конструкція, певне сполучення слів (Швалюк, 2016).

Логічна основа міркування ґрунтується на чітких зв'язках між судженнями здобутими дедуктивним, індуктивним шляхом, або за аналогією, які виражаються за допомогою мовних засобів (сполучників, вказівних слів, інтонації). Мовлення людини набагато багатше за логічні побудови, тому форми міркувань не обмежуються лише реченнями, а можуть виражатися фразеологізмами, приказками, анекдотами та іншими мовними засобами.

В свою чергу, П. Блонський (1994) розглядає міркування як найбільш розвинену форму мислення, що удосконалюється завдяки соціальній зумовленості. Мовлення, що використовується в суспільстві і для суспільства, автор відносить до розвиненого міркування і мислення.

Видатні педагоги, психологи, психолінгвісти зазначають, що мовлення дитини розвивається у єдності з формуванням її мислення. Є. Тихєєва (1972) писала: «Перш за все слід піклуватися про те, щоб усіма заходами при підтримці слова сприяти формуванню у свідомості дітей багатого і міцного внутрішнього змісту, сприяти точному мисленню, виникненню і зміцненню значимих за цінністю думок, уявлень і творчої здібності комбінувати їх. При відсутності цього мова втрачає свою цінність і значення».

Отже, багатоаспектність тлумачень і різних поглядів на проблему міркування у зв'язному мовленні, робить його складним мовним явищем, яке потребує дослідження з різних позицій: філософської, психологічної, психолінгвістичної, лінгвістичної тощо.

Аналізуючи лінгвофілософські учення щодо вивчення таких понять як «мова», «мовлення», «свідомість», «мислення», ми дійшли висновку, що на кожному віковому етапі учені-філософи завжди шукали раціональні шляхи пояснення і взаємообумовленості цих понять. Так теоретико-методологічною філософською концепцією мови В. фон Гумбольдта (1984, 1985) є антропологічний підхід до мови, згідно якого вивчення мови необхідно здійснювати у тісному зв'язку зі свідомістю, мисленням людини, її культурою та духовним життям. На думку

філософа «мова є відображенням початкової мовної здатності, закладеної в людині у вигляді деяких нечітко усвідомлених принципів діяльності.... Людина, пробуджуючи в собі активну мовну здатність і розгортаючи її в процесах соціалізації, спілкування, кожного разу своїми власними зусиллями створює собі мову». (Ф. Бацевич, 2008, с. 36)

Ф. де Сосюр (1990; 1998) на основі онтології мовлення розробив власну концепцію структуралізму, згідно неї: а) мова має системний характер і знакову природу, яка ґрунтується на понятті цінності (значимості) мовних одиниць; б) формулювання засад загальної теорії знакових систем як особливої науки – семіології (науки про знаки і знакові системи, які використовуються в суспільстві). Найбільшим його досягненням було розмежування всередині загального поняття «мова» трьох її форм існування – 1) «Лінгвальна діяльність – людське мовлення загалом, властивість притаманна людині; належить як до спеціальної, так і до індивідуальної сфер, включає фізіологію і психологію мовлення, має зовнішній (звуковий) і внутрішній (психічний) вияв. 2) «Мова – система мовних елементів, пов'язаних найрізноманітнішими зв'язками – парадигматичними (асоціативними) і синтагматичними (сполучувальними), і обов'язкова для всіх членів колективу...». На його думку, мова є соціальна, нелінійна, має психічний характер. 3) «Мовлення – лінгвальна діяльність, з якої вилучили мову і яка має індивідуальний, лінійний, фізичний (пов'язаний із акустичним аспектом звуків, які формують одиниці мови) характер». (Ф. Бацевич, 2008, с. 61-63)

Серед найоригінальніших філософських систем ХХ століття є концепція Е. Касіра (1988; 2002), яка акцентувала увагу на тому, що «...мова є постійним і неусувним елементом свідомості, який здійснює кореляцію між психічним і фізичним, завдяки чому формується впевненість у достовірності зовнішнього світу на всіх стадіях його об'єктивації. Основна роль мови полягає в тому, що вона є особливою формою пізнання, яка функціонує за своїми власними законами, її можна вважати специфічною формою об'єктивації світу, в якій поняття досягає рівня конституювання чуттєвого уявлення». Філософ також наголошував на тому: «... що в основі мовленнєвої здатності людини лежить рефлексія – уміння виділяти із цілого різноманіття чуттєвих вражень, ті стійкі елементи, що ізолюються, і на них зосереджується увага. Завдяки цьому людина отримує здатність абстрактного поняттєвого мислення, яке вже безпосередньо не співвідноситься із чуттєвими враженнями. Формування цієї здатності виявляється у мові». На його думку: «Класифікація предметів у мові не відбувається виключно за рахунок актів сприйняття і судження; вона передбачає, що поняттєво-логічне оформлення дійсності опосередковане афектами, волею, оцінками, а тому пронизане суб'єктивним світосприйняттям». (Ф. Бацевич, 2008, с. 109-111).

В свою чергу, видатний психолог О.О. Леонтьєв (1997, с. 36) визначив триаду взаємопов'язаних між собою понять (феноменів): *свідомість* – як: 1) вища форма відображення дійсності суб'єктом, своєї діяльності, самої себе, 2) однією з форм психіки, функції мозку і відображення об'єктивного світу у голові людини (О.О. Леонтьєв, А.А. Будний); *мислення* – як процес свідомого відображення об'єктивної дійсності, її властивостей, через суб'єктивне бачення і розуміння картини світу. Таким чином, пізнання для людини можливе лише через мислення (О.О. Леонтьєв, 1997:67); *інтелект* (за визначенням С. Бердса) – «природжена загальна розумова здібність, яка успадковується або в крайньому разі є природженою, а не емоційною або моральною, на неї не впливають працелюбність або зусилля; вона спільна, а не специфічна, тобто не обмежена ніяким окремим видом роботи, але входить у все, що ми робимо, говоримо, думаємо». (Коул, 1992:72). Згідно неї вчений співвідносить ключові поняття з трьома іпостасями мови: *свідомість* (як вища форма відображення дійсності) – мова як предмет; *мислення* (як процес свідомого відображення дійсності) – мовлення як процес; *інтелект* (як розумова здібність) – мова як здібність (Загнітко А.П. (2007)

Поняття «мова», «мовлення», мовленнєва діяльність» трактується науковцями по-різному, але сутність даних дефініцій залишається незмінними від їх контексту.

Так, Т. Лозан (2018) у своїх дослідженнях характеризує мову як складну систему знаків і символів, засобом спілкування та вираження думок. Мовлення, на думку автора, це процес реалізації мовленнєвої діяльності, спосіб реалізації мовної активності та вираженні власних думок. Дані дефініції є комплексним феноменом різносторонніх галузей наукових досліджень (психології, лінгвістики, психолінгвістики, логопедії та педагогіки), адже глибоке розуміння природи мовлення та його функціонування в соціумі є запорукою ефективного розвитку особистості, оптимізації процесів комунікації та збереження головного – культурної спадщини (Т. Лозан, 2008, с. 217).

Мовлення відіграє надзвичайно важливу роль у всіх сферах суспільного життя, будучи основою комунікативної природи психічного розвитку людини. Воно є невід'ємною частиною інтелектуальної, емоційної та

вольової сфер діяльності особистості. Оволодіння мовленням є ключовим чинником самосвідомості особистості та передумовою її творчих проявів починаючи з дошкільного віку (Т. Лозан, 2018).

Дефектолог Є. Соботович (2018) визначає «мову» як систему символічних умовних знаків створених народом для спілкування, як нормалізовану систему звуків, морфем, слів та правил їх сполучення на різних рівнях: морфологічному, синтаксичному, семантичному та логічному. Ця система знаків слугує людині для спілкування. Аналізуючи поняття «мова», «мовлення», «мовленнєва діяльність» вчена зазначає, що перші два поняття – це дві складові мовленнєвої діяльності як внутрішні засоби і способи її реалізації.

Л. Калмикова (2008) у своїх працях зазначає, що мислення і мовлення створює між собою органічний зв'язок, а висловлювана думка не просто передається через слово, вона існує в самому акті мовлення. Культура ж мислення, у контексті авторки, визначається як здатність до прецизійного вираження думок та підбору слів, тоді *мовленнєво-мислительна діяльність* характеризується як пізнавальна активність людини, в якій ці два ототожнення є взаємопов'язаними і нероздільними (Л. Калмикова, 2008, с. 22).

Український мовознавець Є. Пилипко (2013) викладає цікаву тезу про те, що мова та мислення нерозривно пов'язані між собою, але не тотожні. Він підкреслює, що мова є не лише засобом спілкування, але й необхідною умовою виникнення думки та розвитку процесу мислення. Твердження Є. Пилипка про діалектичну взаємозалежність мови та мислення підкреслює важливість мови не лише як засобу спілкування, але й як інструменту пізнання світу (Пилипко О., 2013, с. 8).

Значний внесок у вирішення проблеми про зв'язок процесів мислення і мовлення зробив Л. Виготський (1996). Його положення стали класичним досягненням світової психології, де слово є первісною структурною одиницею як мовлення, так і мислення.

Значний вплив на розуміння проблем розвитку мовлення мали дослідження Л. Виготського, О. Запорожця, Д. Ельконіна, О.О. Леонтьєва, О. Лурія, М. Жинкіна та С. Рубінштейна, які довели зв'язок між психікою та мовленнєвою діяльністю, підкреслюючи, що слово повинно відповідати реальним потребам мовця та бути інтегрованим у його життя та діяльність. Також вони звертали увагу на те, що засвоєння мови відбувається шляхом генералізації мовних явищ та їх перенесення (Соботович, 1997). Вчені змогли визначити основні психічні процеси, які забезпечують здобуття цих знань: 1) це сенсомоторний інтелект, певний рівень розумової діяльності, розвиток уважень, уваги, пам'яті, які обслуговують засвоєння значень мовних знаків та їхньої зовнішньої сторони, розвиток таких специфічних операцій як суцесивний та симультанний аналіз і синтез, які забезпечують оволодіння синтагматичними і парадигматичними рядами в мові. (О. Лурія, Є. Соботович, В. Тарасун та ін.)

Ряд науковців Л. Калмикова, Г. Калмиков, І. Лапшина, Н. Харченко (2008) підкреслюють, що мовлення, перш за все, є феноменом психіки людини. Це означає, що воно нерозривно пов'язане з такими психічними процесами, як мислення, пам'ять, увага, уява. Мовлення опосередковує ці процеси, даючи їм можливість вираження та розвитку. В свою чергу, мовленнєва діяльність – це не просто пасивне сприйняття мовлення, а й активний процес, що потребує залучення різних психофізіологічних систем організму.

На сьогоднішній день в психолінгвістиці існує низка теорій породження мовленнєвих висловлювань, серед них трансформаційно-генеративна граматики Н. Хомського, теорія мови Ч. Осгуда, моделі Л. Виготського, О. Лурії, О.О. Леонтьєва, Т. Ахутіної, І. Зимньої та ін. Всі вони мають переважно спільні складові: 1) мотив – задум – інтенція; 2) внутрішнє мовлення або програмування, семантичне наповнення; 3) граматики-семантична, лексико-граматична реалізація зв'язного висловлювання; 4) моторна реалізація висловлювання. Вчені відзначають, що процес породження мовлення залежить від багатьох чинників: а) від мовних здібностей та інтелектуального розвитку людини; б) від швидкості протікання мовленнєвих процесів, вміння оперативно мислити; в) володіти достатнім рівнем розвитку лексики, як базую знань; г) достатній рівень розвитку психіки, емоційно-чуттєвої природи мовця.

Отже, розвиток зв'язного мовлення – це багатоструктурний процес, який потребує часу та витримки, сформованості відповідних психофізичних та психологічних механізмів особистості дитини, відповідного рівня мовленнєвого розвитку. Це не просто засвоєння нових слів, а оволодіння вмінням будувати речення, поєднувати їх у логічні ланцюжки, висловлювати думки та ідеї, дотримуючись логіки викладу.

Таким чином, для дитини оволодіння мовленням у зв'язному мовленні стає важливим знаряддям спілкування і мислення. Ця взаємозалежність набуває особливої значущості напередодні вступу дітей старшого дошкільного віку до школи, особливо тих, хто має загальний недорозвиток мовлення. Отже, виникає питання пошуку шляхів вирішення цієї проблеми.

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Здійснивши вивчення проблеми формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення третього рівня в науково-теоретичній та програмно-методичній літературі, ми дійшли висновку, що дана проблема на сьогодні залишається малорозробленою і недостатньо вивченою, що робить її актуальною і перспективною в плані дослідження. Це підтверджується тим, що міркування на рівні мовлення є одним зі складних процесів мовленнєвої діяльності, роботу над яким слід розпочинати ще на етапі старшого дошкільного віку. Сформовані мовленнєві вміння і навички сприятимуть розвитку свідомості маленького дошкільника в процесі пізнання світу, шляхом встановлення причинно-наслідкових зв'язків між предметами та явищами, вербально-логічного мислення, оперативної пам'яті, пізнавальної активності, інтелектуальному розвитку дитини в цілому. Вони стануть міцним підґрунтям здобуття знань в початковій ланці освіти при вивченні шкільних предметів не тільки мовного, але і загального циклу. Подальшими перспективами і пошуками нашого дослідження є розробка моделі діагностики стану сформованості міркувань у зв'язному мовленні дітей означеної категорії.

Список використаних джерел:

1. **Базовий компонент** (Державний стандарт) дошкільної освіти. Нова редакція та поради для організації освітнього процесу. Наказ № 33 МОН України від 12.01.2021 р. Режим доступу: <https://ezavdnz.mcfra.gov.ua/book?bid=37876>
2. **Бацевич Ф.С.** (2008) Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. Підручник. Київ: ВЦ «Академія», 240 с.
3. **Бусел, В. Т.** (2005). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Вашуленко С.М. (Ред.). (2012). *Методика навчання української мови в початковій школі*. Київ : Літера ЛТД.
4. **Загнітко А.П.** (2007) Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. Вид. 2-ге, випр. і доп. Донецьк: ДонНУ. 219 с. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/3577794/page:10/>
5. **Калмикова, Л. О., Калмиков, Г. В., Лапшина, І. М., & Харченко, Н. В.** (2008). Психологія мовлення і психолінгвістика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Фенікс, 245. Режим доступу: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/Kalmykova_Psykholohiia-movlennia-i-psykholinhvistyka.pdf
6. **Линдіна Є.Ю.** (2018) Внесок науково-педагогічної спадщини Є.Ф. Соботович у розвиток вітчизняної логопедії: монографія. Київ: ФОРМ-Маслаков. 290 с.
7. **Лозан Т.** (2018). Психолінгвістичні особливості розвитку мовленнєвих умінь молодших школярів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, (58), 215-225. Режим доступу: <https://doi.org/10.15687/2306-5726/2018.58.215-225>
8. **Марченко І.С.** (2015) Спеціальна методика розвитку мовлення. Навчальний посібник. Київ: ВД «Слово». 308 с.
9. **Пилипко Є.В.** (2013). Курс лекцій «Логіка» (для студентів усіх форм навчання всіх спеціальностей). Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/32760/1/2013%20%D0%BF%D0%B5%D1%87.%20%2072%D0%9B%20%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>
10. **Прохоренко Л.** Психологія когнітивних порушень у дітей. : монографія. Бориспіль : ФОРМ «Вигнан О.С.», 2023. 130 с.
11. **Соботович Е.Ф.** (1997) Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования: научно-метод. пособие. Київ: ІЗМН. 44 с.
12. **Соботович Є.Ф.** (1995) Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: навчально-методичний посібник. Київ: ІСДО. 204 с.
13. **Швалюк Т.М.** (2015) Формування умінь виконувати синтаксичні трансформації речень на письмі у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. Вип. 6(1). С. 289-299. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2015_6\(1\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2015_6(1)_29)
14. **Швалюк Т.М.** (2016) Проблема формування зв'язних висловлювань типу міркування у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. № 32. Ч. 2. С. 234-240. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/16634>

References:

1. **Bazovyj komponent** (Derzhavnyj standart) doshkil'noyi osvity`. Nova redakciya ta porady` dlya organizaciyi osvith`ogo procesu. Nakaz # 33 MON Ukrayiny` vid 12.01.2021 r. Rezhy`m dostupu: <https://ezavdnz.mcfra.gov.ua/book?bid=37876>
2. **Bacevy`ch F.S.** (2008) Filosofiya movy`: Istoriya lingvofilosofs`ky`x uchen`. Pidruchny`k. Ky`yiv: VCz «Akademiya», 240 s.
3. **Busel, V. T.** (2005). Vely`kyj` tлумachnyj` slovny`k suchasnoyi ukrayins`koyi movy`. Vashulenko S.M. (Red.). (2012). *Metody`ka navchannya ukrayins`koyi movy` v pochatkovij shkoli*. Ky`yiv : Litera LTD.
4. **Zagnitko A.P.** (2007) Suchasni lingvisty`chni teoriyi: Monografiya. Vy`d. 2-ge, vy`pr. i dop. Donecz`k: DonNU. 219 s. Rezhy`m dostupu: <https://studfile.net/preview/3577794/page:10/>
5. **Kalmy`kova, L. O., Kalmy`kov, G. V., Lapshy`na, I. M., & Xarchenko, N. V.** (2008). Psy`xologiya movlennya i psy`xolingvisty`ka: Navchal`nyj` posibny`k dlya studentiv vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv. K.: Feniks, 245. Rezhy`m dostupu: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/Kalmykova_Psykholohiia-movlennia-i-psykholinhvistyka.pdf

psykholinhvistyka.pdf 6. **Ly`ndina Ye.Yu.** (2018) Vnesok naukovo-pedagogichnoyi spadshhy`ny` Ye.F. Sobotovy`ch u rozvy`tok vitchy`znyanoi logopediyi: monografiya. Ky`yiv: FOP Maslakov. 290 s. 7. **Lozan, T.** (2018). Psy`xolingvisty`chni osobly`vosti rozvy`tku movlennyevy`x umin` molodshy`x shkolyariv. Psy`xologo-pedagogichni problemy` sil`s`koyi shkoly`, (58), 215-225. Rezhy`m dostupu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Ppps_2018_58_28.pdf 8. **Marchenko I.S.** (2015) Special`na metody`ka rozvy`tku movlennya. Navchal`ny`j posibny`k. Ky`yiv: VD «Slovo». 308 s. 9. **Py`ly`pko, Ye. V.** (2013). Kurs lekcij «Logika» (dlya studentiv usix form navchannya vsix special`nostej). Rezhy`m dostupu: <http://eprints.kname.edu.ua/32760/1/2013%20%D0%BF%D0%B5%D1%87.%20%2072%D0%9B%20%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf> 10. **Proxorenko L.** Psy`xologiya kognity`vny`x porushen` u ditej. : monografiya. Bory`spil` : FOP «Vy`gnan O.S.», 2023. 130 s. 11. **Sobotovy`ch E.F.** (1997) Psy`xoly`ngvy`sty`cheskaya struktura rechevoj deyatel`nosti` y` mexany`zmy` ee formy`rovany`ya: nauchno-metod. posoby`e. Ky`yiv: IZMN. 44 s. 12. **Sobotovy`ch Ye.F.** (1995) Porushennya movnogo rozvy`tku v ditej ta shlyaxy` yix korekciyi: navchal`no-metody`chny`j posibny`k. Ky`yiv: ISDO. 204 s. 13. **Shvalyuk T.M.** (2015) Formuvannya uminnya vy`konuvaty` syntaksy`chni transformaciyi rechen` na py`s`mi u molodshy`x shkolyariv iz tyazhky`my` porushennyamy` movlennya. Aktual`ni py`tannya korekcijnoyi osvity`. Pedagogichni nauky`. Vy`p. 6(1). S. 289-299. Rezhy`m dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2015_6\(1\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2015_6(1)_29). 14. **Shvalyuk T.M.** (2016) Problema formuvannya zv`yazny`x vy`slovyuvan` ty`pu mirkuvannya u ditej starshogo doshkil`nogo viku z tyazhky`my` porushennyamy` movlennya. Naukovy`j chasopy`s NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya 19. Korekcijna pedagogika ta psy`xologiya: zb. nauk. pracz`. Ky`yiv: NPU imeni M.P. Dragomanova. # 32. Ch. 2. S. 234-240. Rezhy`m dostupu: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/16634>

SAMOILENKO, I. SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF REASONING IN COHERENT SPEECH OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL UNDERDEVELOPMENT OF THIRD-LEVEL SPEECH

The article considers the scientific and theoretical foundations of the formation of reasoning in the coherent speech of older preschool children with General speech underdevelopment. The main psychological, linguistic and psycholinguistic approaches and views on the problem of forming reasoning in coherent speech of preschool children are identified, and the main concepts on this issue are revealed. Attention is drawn to the fact that modern challenges, needs of society and the creation of conceptual education reforms lead to the emergence of new issues in the formation of a holistic personality. In the context of these requirements, it is especially important to develop communicative competence, which highlights the issues of forming speech competence, in particular, the ability to reason and express your thoughts coherently and logically. It is noted that coherent monologue speech plays a key role in the process of speech development of a preschool child, since it provides a communicative function, it obeys certain laws of logic, grammar, composition, has a thematic affiliation, its inherent structural components, is a single whole, independent and complete. It was found out that in the process of developing coherent speech, preschool children master the most elementary reasoning of the conversational style, as a reasonable answer to the question on the content of the riddle, reflection during the addition of the story, when determining the characteristic features of objects, phenomena, events in the description. The timing of the appearance of reasoning in the coherent speech of normotypic children, difficulties in their assimilation are determined. The main psycho-speech features of children with General speech underdevelopment are revealed. It is said that special importance for children with General speech underdevelopment is acquired by the formation of reasoning in coherent speech, which will directly contribute to the expansion of their worldview, overcoming primitivism of thinking, strengthening its abstract-logical form, expanding the volume of short-term and long-term memory.

Keywords: speech, older preschool children, General speech underdevelopment, coherent speech, reasoning, thinking.